

KVANTITATIVNE METODE U POVIJESNIM ISTRAŽIVANJIMA.

Osvrt na »Nove primjene kvantitativnih metoda u ekonomskoj i socijalnoj povijesti« (Osmi međunarodni kongres ekonomskih povjesničara — Budimpešta 16—20. kolovoza 1982.)

Dok se danas mnogi istraživači na polju društvenih znanosti kao što su psihologija, sociologija ili ekonomija, odnose prema kvantitativnim metodama kao prema manje-više prirodnom bitnom dijelu svog znanstvenog rada, dotle je primjena tih metoda u predmetu povijesnog istraživanja još uvijek eksperimentalna i nedovoljna. Jedino ekonomski povjesničari u većoj mjeri koriste kvantitativne metode, bilo u klasičnom obliku, bilo uz pomoć računara (kompjutora).

Upotreba kvantitativnih metoda započela je potkraj 19. stoljeća u Francuskoj kada su političari, ekonomisti, demografi i povjesničari zajednički istraživali uzroke niskog priraštaja stanovništva Francuske. Dok je, primjerice, istovremeno u Njemačkoj stanovništvo veoma brzo raslo, u Francuskoj je stagniralo.¹ Tako su nastali radovi koji su u ovoj prvoj fazi upotrebe kvantitativnih metoda razmatrali probleme razvoja stanovništva. Kako su istraživanja nosila u sebi i povijesnu komponentu, demografski su radovi dali i prve analize iz povijesne demografije.² Nju pojedini znanstvenici još uvijek različito definiraju.³

U početku su povijesno-demografska istraživanja koristila pretežno izvore tzv. institucionalnog tipa (različite fiskalne ili vojne popise, na primjer) pomoću kojih se uz primjenu važećih koeficijenata nastojalo dobiti određenu sliku demografskog stanja. Tu se primjenjivala sociološko-evolutivna

¹ Vidjeti Predgovor V. Stipetića knjizi M. Korenčića *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971*. JAZU, Zagreb, 1979, str. IX—XXII.

² Usp. M. Gross, *Kvantitativne metode utvrđivanja činjenica u Historijsku znanost*. IHP, Zagreb, 1976, str. 265.

³ Tako npr. L. Henry povijesnu demografiju tumači kao studij dinamike stanovništva prije nailaska suvremene demografske statistike. Usp. L. Henry, *Historical Demography u Population and Social Change*. Arnold, London, 1972, str. 44—54; J. Dupâquier je definira kao metodu, ili točnije, disciplinu koja uz pomoć sačuvanih statističkih dokumenata može znanstveno rekonstruirati demografska obilježja stanovništva u prošlosti. Usp. J. Dupâquier, *Introduction à la démographie historique*. Turnoi, Paris, 1974, str. 1; W. Kula je definira također kao pomoćnu disciplinu koja s raznih strana zadire u oblast istraživačevih interesa i omogućava mu da pročita više sadržaja iz nekih dokumenata nego klasičnim metodama. Usp. W. Kula, »Povijesna demografija — demografija kao pomoćna povijesna znanost«, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Volumen 8, Zagreb, 1981, str. 18.

metoda⁴ koja polazi od određivanja vjerojatnog razvoja oblika društvenog života (gustoću naseljenosti, geografski položaj, razvoj proizvodnih snaga). Ovakva su istraživanja, međutim, često zapadala u mnoge teškoće i greške, napose u slučajevima kad su se obračunavali koeficijenti na temelju kratkih vremenskih perioda. Tada se pojavljivala opasnost pogrešnih rekonstrukcija, postojala je mogućnost da vremenska traka koja upravo zanima povjesničara, bude lišena sigurnih podataka. Može se općenito reći da je u tom razdoblju istraživanje povijesnih procesa bilo podređeno kvantitativnoj analizi, bez čvrste spoznaje da se bez kvalitativne analize ne mogu graditi teorije društvenog razvoja.⁵

Istovremeno pod utjecajem pozitivista,⁶ koji su posebnu pažnju poklanjali problemima sistematizacije i klasifikacije u znanstvenom istraživanju, nastajali su brojni radovi iz povijesne demografije užih geografskih područja (gradova, regija ili pokrajina). Koristeći se podacima iz popisa stanovništva, znanstvenici su u svojim radovima stvarali vremenske serije iz kojih su proizlazile određene ekonomsko-povijesne i demografske konstatacije. Tada je i politička ekonomija građanskog društva također dala poticaje upotrebi kvantitativnih metoda baveći se istraživanjima zakonitosti tržišta, robâ, cijena, novca, konjunktura pojedinih proizvoda i sl.

Tridesetih godina ovoga stoljeća upotreba kvantitativnih metoda ulazi u novu, višu fazu u kojoj se sve više koristi statistika. Statistika se tako postupno počela upotrebljavati u svim povijesnim područjima. Valja naglasiti da neposredno pred drugi svjetski rat nalazimo širu upotrebu statistike u istraživačkim djelatnostima svih grana društvenih znanosti. Vazilo je pravilo da je svaki događaj rezultat većeg broja uzročnih činilaca, a oni se najbolje otkrivaju i utvrđuju uz pomoć eksperimentalnih metoda. Tamo gdje nije moguće vršiti eksperiment, u pomoć se poziva statistika. Statističke su metode tako često postajale zamjena ili stalni pratioci eksperimenta.⁷

Nakon drugog svjetskog rata ne samo da je bio pojačan trend upotrebe kvantitativnih metoda u različitim povijesnim granama, već je napretkom razvoja teorije informacija došlo do produbljivanja kvantitativnih analiza, t. j. do sve veće primjene matematike i upotrebe elektroničkih računala (kompjutora) u povijesnim istraživanjima.⁸

Svakako da je francuska sociološka historiografija⁹ nakon drugog svjetskog rata najviše primjenjivala kvantitativne metode u povijesnim istraživanjima. Strukturalisti su prvi počeli istraživati teme koje su se mogle promatrati u dužim vremenskim periodima. Tražili su se podaci o činjenicama koje su se mogle uspoređivati u određenim vremenskim intervalima pa je tako nastala tzv. »serijalna povijest«. Istraživanja se obavljaju kvantitativnim metodama (preračunavanjem, grupiranjem, uspostavljanjem veza i odnosa). Na to se nadovezuju daljnja istraživanja koja imaju za cilj interpretaciju i tumačenje kvalitativnog odnosa, t. j. kvalitativnu analizu koja će dati odgovore na pitanja koja ostaju otvorena nakon kvantifikacije. Bez

⁴ W. Kula, n. dj., str. 33.

⁵ M. Gross, n. dj., str. 265.

⁶ M. Gross, *Pozitivistička historiografija*, u n. dj., str. 112.

⁷ Usp. K. W. Wachter, E. A. Hammel i P. Laslett, *Statistical Studies of Historical Social Structure*. Academic Press, New York San Francisco London, 1978.

⁸ M. Gross, n. dj., str. 266.

⁹ M. Gross, »O francuskoj sociološkoj historiografiji«, *JIC* 4/1963. i M. Gross, »Lucien Febvre, živa misao jednog historičara«, *ČSP* 2/1973, str. 103—109.

obzira na kritike koje je doživjela, »serijalna povijest«, nastala u krilu francuske sociološke historiografije, uvelike je unaprijedila historiografiju općenito jer je proširila kako mogućnost upotrebe izvora, tako i mogućnosti spoznaje.

Upotreba kvantitativnih metoda ima svoje granice.¹⁰ One se ne smiju precijeniti jer ne mogu biti same sebi svrhom, već jedino sredstvom spoznaje, dakako uz ostale istraživačke metode. Međutim, one se isto tako ne smiju ni potcijeniti jer su im nesumnjive prednosti i vrijednosti, osobito na polju preciznosti, potpunosti i preglednosti. Ipak, iako precizni, potpuni i pregledni, rezultati kvantitativne analize mogu biti i pogrešni u istoj mjeri koliko to mogu biti i u istraživanjima drugih vrsta. Postavimo li, na primjer pogrešnu hipotezu, statistika će djelovati kao oruđe prijekave, kao »statistička laž«, pa će i zaključak biti pogrešan. Isto tako pogrešan zaključak ćemo dobiti i upotrebom drugih metoda ne ako postavimo pravo pitanje. Drugim riječima, značenje rezultata nije toliko u primjeni metode,¹¹ koliko u drugim činionicima koji dovode do spoznajne istine određenog povijesnog problema.

Svakako da jednu od popularnih zabluda koje koče primjenu kvantitativnih metoda tvori mišljenje da je za njihovo usvajanje potrebno solidno matematičko predznanje. Statistička se metoda doduše služi matematičkim pokazateljima, no povjesničaru-istraživaču koji prilazi statistici kao oruđu koje mu omogućuje ostvarivanje spomenutih prednosti kvantitativnog izraza, dovoljno je i skromnije matematičko znanje da bi se ovim prednostima koristio.

Povijesna statistika koristi opće statističke metode¹² primijenjene u povijesti, a to su metode koje istražuju masovne pojave s pomoću brojčanog izraza. Statistika, dakle, ne proučava pojedinačne pojave, već one koje se javljaju u masovnom broju. Takav skup pojava koji se obuhvaća kvantifikacijom naziva se statističkom masom. Statistički je skup¹³ (masa) zbir svih statističkih jedinica povezanih pojavom koja se istražuje. Na primjer, istražuju li se starosne grupe stanovništva, onda svi stanovnici čine skup, a svaki pojedini stanovnik je jedinica. Istražujemo li vremenska obilježja, a u vezi s njima nizove vremenskih podataka, podijelit ćemo ih na intervalne (one koje se odnose na jedno razdoblje) i trenutačne (one koje se odnose na neki trenutak). Dakako da povjesničara zanimaju intervalna vremenska obilježja u kojima ima istih i različitih jedinica a sve imaju neko zajedničko obilježje. Što je vremenski interval duži, to slična ili jednaka obilježja doživljavaju veće promjene. Stoga je upravo statističko grupiranje najteži problem u primjeni statističke metode u povijesti.

Grupiranje i klasifikacija statističkih jedinica dovodi do statističkih serija (nizova) koji iskazuju obilježje unutar raznih klasifikacija i stupnjevanja, a zatim učestalost obilježja u svakoj grupi (frekvenciju). Povijesna statistika koristi tri grupe izvora:¹⁴ statističke izvore, institucionalne izvore i izvore koji se odnose na pojedinačne pojave pod uvjetom da postoje u velikom broju. U prvu grupu ubrajaju se podaci prikupljeni u statističke svr-

¹⁰ R. W. Fogel, »The Limits of Quantitative Methods in History«, *American Historical Review*, Volume 80, 1975, 329—350.

¹¹ M. Gross, n. dj., str. 270.

¹² Usp. V. Serdar, *Udžbenik statistike*. Školska knjiga, Zagreb, 1961, str. 1.

¹³ M. Gross, n. dj. 273.

¹⁴ Isto, str. 274.

he kao što su, na primjer opći popisi stanovništva. U drugu grupu izvora spadaju, primjerice, fiskalni popisi. Ova se grupa izvora do sada najviše koristila u povijesnoj statistici. Izvori iz treće grupe predstavljaju pojedinačne pojave u velikom broju, kao što su na primjer crkveni registri (matične knjige) rođenih, vjenčanih i umrlih. Oni se u posljednje vrijeme sve više koriste.

Spomenuto je da povjesničar istražuje intervalna vremenska obilježja, dakle ona, u kojima se dolazi do spoznaja različitih pojava u dugom trajanju (*la longue durée*, the Long Run Trends). Kod toga se pojavljuje problem reprezentativnosti materijala, odnosno izvora koji povjesničaru stoje na raspolaganju. Ovi su izvori često manjkavi i ograničeni, osobito kad se promatra skup u dugom trajanju. Stoga se ponekad pred istraživača postavlja pitanje: koliko treba biti velik uzorak a da preciznost procjene bude zadovoljavajuća? To je, naravno, često teško postići u povijesnom istraživanju. Kad na primjer, u nekom vremenskom periodu postoji »rupa«, odnosno diskontinuitet statističkih podataka, povjesničar se nužno mora ograničiti na kraći period istraživanja.

U vezi s trećom grupom izvora pred povjesničarom se ponekad pojavljuju znatne teškoće: koristeći, na primjer, matične knjige da bi ustvrdio višestoljetni razvoj stanovništva jednoga grada, pojavljuje se problem određivanja točnih parametara¹⁵ koji određuju značenje toga grada odgovarajuće veličine u Evropi određenog doba. Kako ustvrditi uzroke stagnacije ili pada stanovništva kroz nekoliko stoljeća, kakve kriterije upotrijebiti pri valorizaciji često kontradiktornih podataka koji stoje na raspolaganju? Na sva ta pitanja istraživač može odgovoriti jedino na temelju procjena, a da bi one bile precizne i realne, potrebno je kritičko razmatranje, valoriziranje i zaključivanje. Čini se da se također jedna od poteškoća pri upotrebi povijesne statistike odnosi i na problem anakronizma.¹⁶ Jedini način da se to izbjegne jest spoznaja da se proces društvenog razvoja odvija strukturno i dinamički. To je ujedno i najvažniji metodološki postulat upotrebe kvantitativne analize.

Istražujući intervalna vremenska obilježja (vremenske serije) pred istraživačem je zadatak da izgradi modele kretanja pojave, da upozna i izmjeri činioce koji imaju utjecaja na njezin tok, da ustvrdi pravilnosti i međusobnu ovisnost pojava u vremenu. Postoje četiri tipa vremenskih serija i njihov izbor zahtijeva upotrebu primjerene tehnike. To su pojave dugog trajanja, sezonske varijacije (kretanja cijena), cikličke varijacije (pravilne oscilacije privrednih ciklusa) i slučajne, nepravilne varijacije.¹⁷

Jedan od zadataka što se postavlja u primjeni statističke matematike jest utvrđivanje postojanja međusobnih veza među povijesnim činjenicama. Tim se putem dolazi do njihove biti, a to je dijalektička postavka o povezanosti pojava u prirodi i društvu. Ta se povezanost odnosa naziva korelacijom.¹⁸ Metodom korelacije utvrđujemo uzročnu vezu između nekih pojava.

Već je prije spomenut problem vjerojatnosti. On se javlja u vezi sa statističkim zaključivanjem, konkretno kad istraživač u procesu donošenja odluke svoj zaključak — u nedostatku svih jedinica skupa — izvede na temelju zakona vjerojatnosti. Zakon vjerojatnosti počiva na teoriji vjero-

¹⁵ W. Kula, n. dj., str. 36.

¹⁶ M. Gross, n. dj., str. 274.

¹⁷ Isto, str. 274.

¹⁸ Isto, str. 274.

jatnosti, posebnoj grani matematike. U statističkom zaključivanju postavlja se problem ocjene strukture osnovnog skupa, njegovih dijelova i najzad, provjeravanja postavljenih hipoteza.¹⁹

Na kraju ovog sumarnog opisa primjene kvantitativnih metoda valja ukratko nešto reći i o mogućnostima primjene elektroničkog računala (kompjutora) u povijesnim istraživanjima. Razvoj teorije informacije počiva na kibernetici, teoriji dinamičkih sistema koji sami sobom upravljaju. Ta samoregulacija moguća je prenošenjem i preradom informacija na osnovi mehanizma vođenja, a zasniva se na pojmu povratne veze. Elektroničko je računalo plod kibernetike.²⁰ Pomoću njega mogu se obrađivati podaci iz svih grana znanosti. Elektronička obrada podataka, popularno nazvana EOP, uvijek je pomoćno sredstvo koje preciznošću, brzinom i pamćenjem oslobađa istraživača napornog sređivanja, klasificiranja podataka i izračunavanja »pješice«. Kvaliteta rada kompjutora ovisi ponajprije o znanju programera, dakle o programu koji je sastavljen i kojim ćemo »nahriniti« kompjutor. U mnogim zemljama primjenjuje se upotreba kompjutora u povijesnim istraživanjima, osobito onim koji koriste rezultate drugih društvenih znanosti. Tako se timski obrađuju mnogi zamašni projekti. U nas je još uvijek skroman opseg upotrebe kompjutora u povijesnim istraživanjima. Neka, nedavno započeta u ekonomskoj povijesti, imaju eksperimentalno obilježje.

* * *

Na Osmom međunarodnom kongresu, ekonomskih povjesničara, održanom od 16—20. kolovza 1982. u Budimpešti,²¹ u okviru B teme koja se bavila problemima ekonomske teorije i povijesti, posebna je sekcija (B 2) razmatrala upotrebu novih kvantitativnih metoda u ekonomskoj i socijalnoj povijesti. Organizator sekcije bio je J. Kahk, sovjetski znanstvenik iz Tallina, ujedno i pisac uvodnih napomena u publikaciji koja sadrži 10 referata podnesenih na tom Kongresu²².

Gotovo su svi referati predstavljali informaciju o stanju i rezultatima istraživanja do kojih su došli pojedini autori radeći na istraživačkim projektima u svojim zemljama. Zajedničko im je jedno obilježje: visok stupanj primjene kvantitativnih metoda, toliki, da je ova metodološka problematika gotovo bila nepoznanica svima onima koji ih sami u svojim istraživanjima ne koriste u praksi, ili nisu dobro teoretski »potkovani«. Stoga je auditorij činila uglavnom mala grupa specijalista i poneki znatiželjnik (kao što sam bila ja).

Autori Kovalčenko i Borodkin iz Moskve govorili su o problemu upotrebe multivarijatne analize u agrarnoj tipologiji evropske Rusije potkraj 19. i početkom 20. stoljeća. Upotrebom faktorske analize i multidimenzionalnom klasifikacijom (analizom skupova i numeričkom taksonomijom) pokušavaju dati odgovore na pitanja utvrđivanja agrarne tipologije evropske Rusije u tom razdoblju. Postojeće varijable za utvrđivanje tipologije autori su

¹⁹ Isto, str. 275.

²⁰ Usp. G. R. Boulanger, »Što je kibernetika?« U knjizi *Izazov kibernetici*, Centar za društvene djelatnosti RKSOH, Zagreb, 1971, str. 17—29.

²¹ Vidjeti o tome prikaz M. Gross u ovom broju *Radova*.

²² *Eighth International Economic History Congress, Budapest 1982: New Applications of Quantitative Methods in Economic and Social History*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

smjestili u 19 indeksa a odnose se na tehnologiju i socijalne uvjete agrarnog razvoja. Studija ima dvije faze rada: prva se odnosi na konstrukcije multivarijatne klasifikacije za 50 provincija. U drugoj fazi analiziraju se karakteristike svakog konstruiranog tipa kako bi se dobio zajednički indikator agrarnog razvoja. Multivarijatna analiza pomaže u nalaženju zajedničkih grupa koje sadrže slična obilježja. Tehnikom korištenja algoritma analize skupova razjašnjava se struktura ruskog agrarnog sistema. Regionalnom tipologijom došlo se do 17 grupa (skupina), a daljnja grupiranja dala su 6 tipova agrarnog razvoja. Prezentirajući tok daljnjih konstrukcija dobili su pet temeljnih faktora u agrarnoj strukturi: 1. socioekonomske razlike seljaštva i razina zemljoradnje, 2. razina stočarstva, 3. kapitalizacija i intezifikacija poljoprivrede, 4. karakteri zemljišnih odnosa i 5. stanje seljaka i kmetova. Ovi faktori omogućuju rangiranje provincija u skladu s njihovom ulogom u agrarnom razvoju.

J. Wilke iz Berlina (DDR) podnio je referat pod naslovom: Razvoj energije u modernom dobu — statistički pristup povijesnoj analizi. Polazeći od poznate konstatacije da je energija igrala jednu od presudnih uloga u razdoblju privrednog rasta na Zapadu u 19. i 20. stoljeću, postavio je slijedeće hipoteze:

— što je veći ukupni nacionalni dohodak jedne zemlje — to je veća potrošnja energije;

— što je veći stupanj korištenja mehanizacije — veći je nacionalni proizvod;

— jeftinija energija dovodi do veće potrošnje;

— što je više raspoložive energije i kapitala — veći je stupanj mehanizacije — veća je produktivnost rada;

— veća proizvodnost rada — veći je nacionalni dohodak.

Na temelju postavljenih hipoteza autor je izradio indikatore i varijable. Kao statistički materijal poslužili su mu službeni statistički izvještaji pojedinih zemalja od 1800. do 1975. za potrošnju ugljena, nafte, plina i vode. Zatim je postavio određene vremenske serije, iz njih je korelacijom dobio modele koji su pokazali da se razvoj potrošnje energije može podijeliti u tri vremenske etape: 1860—1913, 1913—1950, 1950—1980. Svaki od tih vremenskih ciklusa pokazuje određeni razvojni smjer.

V. Rasilla iz Tamperea (Finska) govorio je o rezultatima primjene multivarijatne analize u povijesnim studijama. U ovom radu autor je ukazao na korisnost upotrebe kvantitativnih metoda, posebno u analizama procesa i struktura. Upotreba multivarijatne analize do sada je bila relativno rijetka u povijesnim istraživanjima jer su se povjesničari više zanimali za promjene koje se događaju u određenom vremenu nego za same zakonitosti koje do njih dovode. Najčešći tip korištenja multivarijatne analize je regresivna analiza koja pretpostavlja da je varijacija ovisne varijable uzročno ovisna o varijaciji u nekim drugim, neovisnim varijablama.

Zanimljiv rad prezentirali su M. Demonet iz Pariza i G. Granasztói iz Budimpešte o faktorskoj analizi i drugom trajanju na primjeru jednog sela u Mađarskoj od 16. do 18. stoljeća. Selo koje je predmet ove analize zove se Nagyszombat (Trnava, danas u Čehoslovačkoj). Kao statistički materijal poslužile su im liste poreznih nameta, razrađene detaljno po svakoj kući. Te liste su inače bile česte kao dokument u Mađarskoj u feudalnoj epohi,

pa i poslije. Porezna lista ovog sela bila je veoma bogata u detaljima. U razmatranje su uzeli pet knjiga, prva počinje 1579. s »turskim periodom« a završava s 1711. Na temelju statističkog materijala i primjene matematičkih modela autori su pokazali socijalno-ekonomsku strukturu i razvoj stanovništva ovog sela u dugom trajanju. Primjenom određenih matematičkih modela čak su rekonstruirali urbane detalje sela, smještaj svake kuće i važnijeg objekta.

U članku sam se ograničila na prikaz samo nekih radova, točnije onih koji možda najbolje ilustriraju razinu primijenjenih kvantitativnih metoda na ovom kongresu. Ostali referenti bili su E. Schremmer iz Heidelberga koji je govorio o problemima kvantifikacije ekonomsko-tehničkih istraživanja na primjeru empirijskog istraživanja za Njemačko carstvo 1850—1913.; S. Akerman i K. Lockridge iz Uppsale podnijeli su referat o problemu kvantitete i kvalitete demografskih fenomena; D. Gutierrez del Arroyo iz Španjolske govorio je o primjeni multivarijatne analize u agrarnoj regionalizaciji u Galiciji; P. K. O'Brien iz Oxforda iznio je problem vrednovanja outputa (izlaza) iz područja uslužnih djelatnosti s obzirom na ciljeve produktivnosti: usporedba engleskih provincija za razdoblje 1815—1914; J. Gadisseur iz Liegèa o problemu utvrđivanja prihoda iz poljoprivrede u Belgiji u 19. stoljeću i P. Bourdelais i M. Demonet iz Pariza o prezentiranju krivulje rasta: primjer starenja stanovništva u Francuskoj od 1851. do 1911. godine.

Dojam koji se stekao na kongresu daje uvjerenje da će se kvantitativna istraživanja u ekonomskoj i socijalnoj povijesti sve više primjenjivati. Koliko ćemo ih u nas slijediti — o tome valja razmisliti.

Božena Vranješ-Šoljan

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 15

ZAGREB

1982.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan
MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ,
Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 400 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni
rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu
SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja
poreza na promet proizvoda.

RADOVI 15

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Mr *Dragica Malić*

Korektor
Dunja Pavličević

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

- ANTIĆ mr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija, Krčka 1, Zagreb.
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
BUDAK Neven, Filozofski fakultet, Đ. Salaja 3, Zagreb.
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb.
LAUŠIĆ mr Ante, Centar za istraživanje migracija, Ilica 44, Zagreb.
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
MIJATOVIĆ Anđelko, Palmira Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb.
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU Zadar, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar.
POPOVIĆ mr Štefanija, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.
ROKSANDIĆ mr Drago, Filozofski fakultet, Istorijски seminar, Čika Ljubina 18-20, Beograd.
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Marulićev trg 21, Zagreb.
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Krčka 1, Zagreb.